

Utószó

EGY ABSZURD VÁD ÉS VILÁGSZENZÁCIÓ TÖRTÉNETE. A KOR AUTOSZUGGESZTIÓJA. EGY NAGY EMBERI IGAZSÁGTALANSÁGOT KELL JÓVÁTENNI – ezekkel a vastagbetűs címekkel hirdeti meg 1931. február 21-én a Magyarország című napilap egész oldalas előzetesében az új Krúdy-regényt, *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter*-t. Március 1-től kezdve 101 folytatásban jelenik meg a lap hasábjain a tiszzaeszlári cselédlányka alakja köré fonódó, torz legendákból és sötét előítéletekből táplálkozó koholt vád története, amelyből a „boldog békeidők” Magyarországának leghírhedtebb, legtöbb indulatot felkavaró pöre fejlődött ki.

„*A nagy per*” – hirdette címében is a védelem vezetőjének, Eötvös Károlynak háromkötetes, memoárszerű munkája a tiszzaeszlári Solymosi Eszter ügyének megkülönböztetett jelentőségét. Hiszen az 1883. június 18-án, Nyíregyházán megnyitott végtárgyalás hat-hetes eseménysorozatáról nemcsak az összes magyar napilap közölt részletes tudósításokat (többnyire a tárgyalások teljes, gyorsírással rögzített, hiteles jegyzőkönyvét), hanem minden jelentős európai újság figyelme is a nyári hőségben fuldokló, poros magyar kisváros felé fordult. Solymosi Eszter tehát, ez az életében oly jelentéktelen, senkinek fel nem tűnő kis parasztlány holtában hősnővé vált. Nevét – a korabeli magyar antiszemita mozgalom jelszavát – megismerte az egész világ.

Ma már a több mint tíz évvel későbbi Dreyfus-per kissé balkáni-ízű előjátékaul hat a tiszaezlári vérvád: babonák, mendemondák, középkori hiedelmek, gyerekirogató dajkamesék alkotják alapját, kidolgozásában és felépítésében azonban ugyanúgy az antiszemi tizmus önmaga számára alibit kereső, igazoló és hitelesítő igénye van jelen, mint az 1897-es párizsi vád emelésben. A rituális gyilkossággal vádolt tiszaezlári zsidók ügye csak távoli és általános párhuzamokat kínál a Dreyfuséval. A különbségeket mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a tiszaezlári perben a táblabírók műveltségű és kedélyű, deákferenci példához igazodó Eötvös Károly nemcsak a védőügyvéd szerepét, de az Émile Zoláét is eljátszotta. Zola személyében a polgári radikalizmus vette fel a küzdelmet a képtelen váddal szemben, Eötvös Károly a magyar köznemesség legjobb erkölcsi-politikai *bagyományaitól* indítva szegült szembe a vérvád eszelős elfogultságával s az annak behódolt közvéleménnyel. Eötvös egy történelmi szerepét és hitelét veszített osztály lelkiismeretesként állt a védői emelvénnyen: nemcsak a vádlottakat, de a magyar középosztály hajdani ideáljait is védelmezte akkor, amikor megpróbálta bebizonyítani a vád képtelenségét. Míg Zola az erejének és történelmi küldetésének ha nem is a teljében, de még tudatában levő polgárság legjobb törekvéseinek szószólója, addig Eötvös a morálisan és egzisztenciálisan egyaránt ellehetetlenült magyar köznemesség már eltűnőben levő virtusainak őrzője.

„Ma szelíd korszakot élünk – írta húsz évvel később munkájának előszavában – s az emberiség művelt részének erkölcssei nemesebbek, mint valaha . . . annyi józan ész s annyi nemes szív van a világon, hogy ha az eset tisztán áll előtte, igazságszerető felbuzdulása képes arra, hogy önmagától is nyomban elutasítsa, s a gyöngé lelkekből és ingatag szívekből is nyomban kiirtsa a vak és ártó hiedelmeket.” Krúdytól mi sem

áll távolabb, mint ez a XIX. század első felét idéző romantikus racionalizmus, amely a maga következetes társadalmi idealizmusával még egységet tudott teremteni a világ dolgaiban, ő már a pusztulás, a magyar vidék porbahullása korszakának szülötte. S mint ilyen, csak kiábrándultan, legfeljebb lemondó nosztalgiaival tekinthet vissza a korábbi ideálokra. A tisztaeszlári vérvád történetét feldolgozó kortörténeti regényében (ahogy a Magyarország előzetese nevezte *A tisztaeszlári Solymosi Eszter-t*) éppen ez a kiábrándultság: a megkopott, elszürkült és visszájukrafordult eszmények ironikus-játékos leleplezése teremti meg az egységet az innen-onnan összeollózott sajtóanyag, az írói fantázia mesét idéző kilendülései és a személyes élmények sokszor anekdotikus ízű felelevenítése között. A látszólag könnyed és a történelmi távlat miatt felszabadult előadásmód nemegyszer csípőssé, sőt metszően élessé válik: a valószínűleg elsődlegesen írói rutinfeladatként kezelt regényből folytatásról folytatásra szinte észrevétlenül bontakozik ki az író koncepciója, véleménye, mondanivalója a tisztaeszlári per – gyermekkora, szülőföldje világáról. Éppen ez a mélyen átélt és minden mozzanatában hiteles vélemény és mondanivaló, amely fokozatosan formálódott ki az író egész életművében, feledteti azokat az apró ellentmondásokat, elnagyolt vázlatokat, amelyekkel a regényben a történeti tények ábrázolva vannak. *A tisztaeszlári Solymosi Eszter* legnagyobb értéke nem abban a kétségtelenül tiszteletreméltó gesztusban rejlik, amellyel Krúdy mint képtelenséget elutasítja az antiszemitizmust. E kérdésben való elfogulatlanságát nem kellett külön művel dokumentálnia: világosan és félreérthetetlenül megnyilvánul korábbi műveiben is. Vonzódása a tisztaeszlári perhez mint témához minden bizonnyal nem egyszerűen rehabilitációs törekvésekből fakad.

Nem lehet véletlen, hogy a tárgyalás leírásában

szinte kizárólagosan a korabeli sajtó tudósításaira hivatkozik, szinte meg sem kísérli, hogy a saját eszközeivel jelenítse meg a tárgyalóteremben történeteket. Szárazabb és visszafogottabb a hangja, s ott kap csak szárnyra, ahol a múlt század nyolcvanas éveinek, a magyar vidéknek közhangulatát, a szabolcsi emberek kúriákban rejtőzködő, kocsmák és kávéházak szivarfüstjébe kiáltott véleményeit, indulatait idézi fel. Ismerős és otthonos közeg ez számára, több értelemben is. Ez az a korszak s ez az a környezet, amelyben nevelkedett. S ez az, amely, ha csak egyetlen apró motívum erejéig is, de szinte valamennyi művében jelen van. *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter* nem annyira igazságszolgáltatás és jóvátétel („egy nagy emberi igazságtalanságot kell jóvátenni” – nyilatkozta az író a Magyarország előzetesében), mint inkább egy letűnt világ, egy látszatra idillinek és kedélyesnek ható félig álom élet – a századvégi magyar vidék megidézése. A „múltban élnek” – írta a fiatal Krúdy nyírségi hőseiről (a Zathureczkyekről például, akiknek népes családjából egy *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter* történetében is felbukkan), akik furcsa képzelgések, hiú ábrándok, különöc szokások rabjai: mogorva falusi uraságok, akik omladozó kúriájukban rég kiolvasott újságok híreit böngészik, a szájtáti szomszédság érdeklődésétől kísérve csatákat vezényelnek az udvar porában, a múltak képzelt, vagy valódi emlékein rágódnak. „Köd járt a tájon, és a lábban, amit megközelítettünk, lidércfények táncoltak. Csend volt, nyírségi csend. A faluk alusznak körül, az úri házakban a Svarczenberg-indulót játsszák klavíron.” – jelenik meg ez az álombasüppedt hangulat az író egy korai novellájában.

„...csendes, melankolikus évek, amelyek az én fiatalkoromban mindig a muszka regények mélabújára emlékeztettek” – írta később erről az időszakról egy újságcikkében, s kesernyés rezignációval figyel-

meztetett a látszólagos változások mögött megbújó provincializmus bánatos változatlanságára: „... még mindig bővösen szomorúak az őszi esték, betegség nyög a szalmazsákon, szegénység eregeti ki füstjeit a düledező kéményekből, tyúk módjára kotkodácsol a női műveletlenség, és hordóbasszus hangja van a férfiak intelligenciahiányának . . .”

„Szerepjátszó kor volt” – jegyezte meg Krúdy már a múlt század második feléről, amelyet az affektáció, a tespedés, az irodalmiaskodás, a ripacsszintű szerepjátszás provinciális korának látott, s amely szomorú árnyékként követte az előtte elviharzó hősi időszakot. A szerepjátszások védekező mechanizmusát felismerve azonban az író szinte jóváhagyja kényszerűségüket. De a szentistváni Magyarország eszméjéig kígyózó, s abban hirtelen óriásivá dagadó folyamat, a frázisoké és hazugságoké, itt, ebben a korban, a hübelebalázsok korában ered. Az önvigasztaló hazugságból, az önvédelmi szerepjátszásból rohamos növekedéssel bontakozik ki az önigazoló ferdítés, a támadó célzatú, hegemóniára törekvő, hamis életideál. Az a fajta cifra-szűrös, árvalányhajjas, úribetyárkodó nemzeti viselkedés, amelyet Krúdy kesernyésen a kor magyar donkihotizmusának nevez. A tiszzaeszlári vérvád és per mozgatója Krúdy szerint éppen ez a magyar donkihotizmus volt, s mindaz, amit Eötvös egy egyszeri szervezkedés, a „titkos tanács” számlájára írt (a hamis vallomásra betanított tanúk, elferdített jegyzőkönyvek, a brutalitás és megfélemlítés legkülönbözőbb módzatai, a vizsgálat számos szabálytalansága és hiányossága), ebből ered. Mint Beszterce ura, Pongrácz István gróf, hadat üzen a való világ törvényeinek, úgy üzen hadat Krúdy regényében a vármegye a központi hatalomnak, a helyi közigazgatás az államinak: „A vármegye azonban más nézeten volt. Azért volt alispánja, főszolgabírója, csendbiztosa, pandúrja, hogy ne hagyja az igazságtalanságokat, amelyeket a korruprt Tisza

Kálmán kormány szabadelvűségéből, vagy anyagi érdekből »lenyelt volna«.

Az Ónody-féle figurák kifordult lelkét, lappangó hisztériáját, elvakult és eltorzult politikai szenvedélyét a jogosság látszatával ruházta fel a maga feudális intézményeit féltő és oltalmazó vármegye. Ellenállása és szembeszegülése nemcsak politikai gesztus volt, hanem önvédelmi is. A dzsentrit a végső bukástól megóvó szervezeti keret, a vármegye kétségbeesett, és kétségbeesésében hisztérikus túlkapásoktól sem visszariadó önvédelmi harcának egyik vesztes csatáját látja Krúdy a tiszzaeszlári vizsgálat folyamatában és tárgyalásában. Félreérthetetlen, hogy a nyíregyházi védőügyvéddel, Heumann-nal ért egyet, aki „... a vármegye vezetőit »a legmagasabb állásútól a legkisebb hajdúig«, okolta azért, hogy az eszlári vérvád létrejöhetett, fekélyé lehetett Magyarország lelkiismeretén.” A vármegyei berzenkedés nyomán az Ónody-féle antiszemitizmus, amely demagógiájában elsősorban gazdasági-egzisztenciális érvekre támaszkodott, és a Puczér Jóska-féle, amely a maga szélsőséges általánosításaival minden bajért a zsidókat tette felelőssé („többek között az volt a véleménye a szerkesztő úrnak, hogy a zsidók voltak annak okai, hogy azon a tavaszon a kis Ér folyó kiöntött, és elárasztott néhány gyümölcsös-kertet meg présházat”) kiegészülhetett azzal a változattal, amelyet a „józanabb” és „elfogulatlanabb” elmék is vallhattak: az antiszemitizmus azonos a kormány és a központi hatalom politikai irányvonalának és közigazgatási gyakorlatának helytelenítésével. Eszméinek és vélt függetlenségének védelmében ilyen módon is lehetett valaki gyakorlati antiszemita, s erre Krúdy saját nagyapját, a volt negyvennyolcas-negyvenkilences huszárcapitányt állítja példaként, aki nem a vád kiagyaltságán háborodott fel, hanem a királyi főügyész helyettesének azon a szokatlan s a joggyakorlattal ellenkező viselkedésén, hogy képtelen kohol-

mányként kezelte a vizsgálati anyagot. (Talán nem véletlen, hogy éppen a 48-as Függetlenségi Pártból eltávolított antiszemita képviselőkből alakul meg, még a tárgyalás évében, 1883. október 6-án a Magyarországi Antiszemita Párt.) S hogy hányan vesztették el az arányérzéküket ebben az ügyben, annak bizonyítására meglepőbb példák is akadnak, mint az idősebb Krúdy Gyuláé. Valószínűleg szándékos feledékenység hagyatta ki Krúdyval a nyíregyházi tárgyalásra érkező illusztris vendégek névsorából Mikszáth Kálmán nevét, aki Scarron álnéven tudósította a Pesti Hírlapot a per eseményeiről. Mert a később, a Dreyfus-ügyben oly tisztán látó Mikszáth éppen úgy, mint Krúdy nagyapja, egyszerű bűnügynek tekinti a kiagyalt, koncepció tisztaeszlári pert.

A kor autoszugesztiója – írta Krúdy az előzetesben – s rokonszenve természetszerűleg azokat kíséri, akik képesek voltak ezzel szembeszegülni. A vádlottak közül azokat, akik nem vállalják magukra a vádat, Eötvös Károlyt, aki közéleti és ügyvédi praxisának minden taktikus tapasztalatát felhasználja a jó ügy védelmében, Heumann Ignácot, a nyíregyházi ügyvédet, aki saját és családja egzisztenciáját tette kockára a védelem elvállalásával. Seyffert Edét, a királyi főügyész helyettesét, aki elejtette a vádat, Scheut-hauert, a tudományos igazság megszállottját, Zurányt, a sánta gyógyszerészt, aki barátai ellenében is az igazat vallja. S eközben felvillantja néhány régivágásúan különcc úriember képét is, mint például Fráter Sándorét, aki kardforgatásra tanítja a vármegye megsértése miatt párbajra kényszerült barátját, Heumann ügyvédet. De amíg ezek a figurák csak villanásokba, szép anekdotákba, kis epizódokba zárva élnek csupán a regény lapjain, addig az elvadult lelkű és erkölcsű falusi uraság, Ónody akárhány Krúdy-novella hőseként lehetne ismerős, a ridegéletű Péczely alakját pedig a provincializmusba süppedt démonikusság viszo-

lyogtató megnyilvánulása teszi felejtethetlenné. Péczely „szelíd” terrorja iszonyatosabb, mint azok a csendbiztosi kínzások, amelyekről Eötvös könyvében oldalakon át olvashatunk, s amelyekre Krúdy csak néhány odavetett mondatban utal. Puczér Jóska pedig egyenesen autentikus Krúdy-figura: a *Napraforgó*-ban őt veri ki Pistoli Kövi Dinka csárdájából, az Ingerliből, a *Nyíri emlék* „Puczér József, a fokosos lapszerkesztő” című fejezete pedig hosszasan megemlékezik személyéről: „»Elmennék én Nyíregyházáról, csak volna pénzem!« – panaszkodott ismerőseinek a szerkesztő (a tiszzaeszlári per utáni uborkaszazonban). Nahát ha pénz kellett, az még akadt ebben a fősvény városban is. Haas Móric, Harstein ügyvéd, Léderer Ignác, a gyógyszerész, a Klárok, a Burgerek, a gazdag nyíregyházi zsidók megkönyörültek a nyomorba jutott szerkesztőn. Egy vásáros délután gyűjtést rendeztek neki a kaszinóban, Gredig cukrászdájában, az Európa fogadóban. Összegyűlt annyi pénz, hogy Puczér Jóska nyomdástul együtt Pestre költözött... Megindította az Ébredjünk!-et, mégpedig a legvadabb antiszemita hangnemben. Ámde a nyíregyházi zsidók pénze csak egy hónapig tartott... a lap megszűnt. Puczér Jóska... öregségére visszakerült Nyíregyházára.” A *Valakit elvisz az ördög*-ben, ebben az ugyancsak nyírségi környezetben játszódó Krúdy-regényben, amely tízegynéhány évvel a „nagy per” eseményei után zajlik, Puczér Jóska mint Puczár, a „Daloljunk!” szerkesztője jelenik meg. De a két regényt nem a „fokosos lapszerkesztő” jelenléte kapcsolja össze: kapcsolatuk valódi, szoros és szerves. A magyar középosztályt – amelynek megmentése érdekében hóbortos kedvében a Nyírségbe karikázik vörös postakocsiján a külön nagyúr, Alvinczi Eduárd – a per óta eltelt néhány év alatt „elvitte az ördög”. A *tiszaeszlári Solymosi Eszter* előképe ennek az állapotnak: a kezdeteit ábrázolja egy világ pusztulásának, egy megállíthatatlan folya-

matnak, amelynek során megválthatatlan „holt lelkékké” mállik szét a történelmi osztály. A tiszzaeszlári per körüli évek provincializmusa nem vigasztalan még teljesen, még fel-felvillannak benne a reformkor és 1848 egyre halványuló fényei, amelyek a *Valakit elvisz az ördög*-ben Alvinczi Eduárd útját már nem képesek megvilágítani.

A hanyatlás tendenciája azonban már élesen kirajzolódik *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter*-ben: az egymásra sorjázó kedélyes adomák, idillt idéző visszaemlékezések szövegében iróniával álcázott gyilkos bombák vannak elrejtve, amelyek bizonyára célba is értek. Mert valószínűleg nem a véletlen, s nem is a visszaküldő levelek udvarias elhárító formuláival megjelölt ok (a gazdasági válság teremtette kedvezőtlen könyvkiadási viszonyok) tehettek arról, hogy a tiszzaeszlári per regényének megjelentetésére (akárcsak a *Valakit elvisz az ördög*-ére) egyik korabeli kiadó sem vállalkozott.

Fábri Anna